

یادداشت مدیر مسئول / خلیج فارس و آبراه هرمز

خلیج فارس در بخش جنوبی فلات ایران در موقعیت جنوب غربی قاره آسیا واقع شده است. اسناد تاریخی نشان می‌دهد که از دوران باستان تا کنون، دریای پارس وجود داشته و از قدیمی‌ترین دریا‌هایی است که مورد استفاده قرار گرفته است. بسیاری از تمدن‌های بزرگ چون تمدن ایلام باستان و تمدن‌های بین‌النهرین در کنار این دریا شکل گرفته‌اند. داشتن منابع و ذخائر انرژی (نفت و گاز) اهمیت خلیج فارس را از منظر اقتصادی دوچندان نموده است.

مساحت آن ۲۳۳ هزار کیلومتر مربع است. خلیج فارس از شرق (تنگه هرمز و دریای عمان) به اقیانوس هند راه دارد و از غرب به رودخانه اروندرود (ازبهم پیوستن رودخانه‌های دجله و فرات و رود کارون) محدود می‌شود. خلیج فارس به لحاظ وسعت سومین خلیج بزرگ جهان است. از این رو، به دلیل موقعیت جغرافیایی خود در طول تاریخ، همواره نامش بر سر زبان‌ها بوده است و آن را با نام خلیج فارس (دریای پارس) می‌شناسند.

نام فارس و پارس از سده‌های پیش از میلاد سر بر آورده و با نام سرزمین ملت ایران گره خورده است (محمودیان، ۱۳۹۰: ۳۱۱). دهم اردیبهشت، در تاریخ ایران یادآور ایثار و از خودگذشتگی‌های ملت سرافراز ایران در برابر استعمارگران بوده است. در چنین ایامی، اشغال‌گران متجاوز پرتغالی بعد از ۱۱۷ سال تسلط جابرانه بر سواحل جنوبی کشور ایران (۲۱ آوریل ۱۶۲۲ میلادی) در پی رشادت‌های سپاه ایران به رهبری امیرالامرای فارس (امام قلی‌خان) منطقه را تخلیه نموده و از این سرزمین رانده شده‌اند. شاه عباس صفوی، سال ۱۶۲۱ میلادی توانست هرمز را از چنگ پرتغالی‌ها درآورد، این روز (دهم اردیبهشت) در تاریخ ایران تا همیشه ماندگار خواهد ماند.

قدیمی‌ترین اسناد موجود درباره خلیج فارس به کتاب‌های باقیمانده از یونان باستان بر می‌گردد. یونانی‌ها از این دریا با نام «پرسیکوس سینوس» (به معنای «خلیج فارس») یاد می‌کنند و تکرار

همین نام باعث می‌شود که بسیاری از نقشه‌های باقیمانده از اروپاییان قرن‌ها بعد با همین نام از خلیج فارس یاد کنند. بر اساس نوشته‌های مورخان یونانی مانند هرودت (۴۸۴ - ۴۲۵ ق. م) کتزیاس (۴۴۵ - ۳۸۰ ق. م)، گزنفون (۴۳۰ - ۳۵۲ ق. م) استرابن (۶۳ ق. م - ۲۴ م) که پیش از میلاد مسیح می‌زیسته‌اند؛ به این دریا نام «پرس» و به سرزمین ایران «پارسه»، «پرسای»، «پرس پولیس» (شهر یا مملکت پارسیان) داده‌اند.

جغرافی دانان مشهور یونانی همانند طالاس ملیتوس، آناکسی مندر، هکاتوس، به ویژه، استرابو به این دریا اشاره داشته‌اند. در آثار جغرافی دانان و تاریخ نویسان بعدی یونانی و رومی کاربرد واژه خلیج فارس به چشم می‌خورد؛ مثلاً روفوس مورخ رومی قرن اول میلادی در کتاب تاریخ تحقیقات جامع اسکندر، خلیج مزبور را به نام آکواریوم پرسیکو به معنای آبگیر پارس به کار برده است. آریانوس مورخ یونانی قرن دوم میلادی، در کتاب تاریخ سفرهای جنگی اسکندر، از واژه «پرسیکون کای تاس» به معنای خلیج فارس استفاده کرده در کتاب جغرافیای خود از «پرسیکوس سینوس» به معنای خلیج فارس سخن گفته است.

اصطلاح پرسیکوس سینوس یا سینوس پرسیکوس که بطلمیوس به عنوان معادل لاتینی خلیج فارس به کار برده، بعدها به زبان‌های زنده جهان، چون:

- فرانسوی (Persique Golfe)؛
- انگلیسی (Persian Gulf)؛
- آلمانی (Persischer Golf)؛
- ایتالیایی (Persico Golfe)؛
- روسی (ZalivPersidski)؛
- ژاپنی (Perusha Wan) ترجمه شده و در همه آنها، از این دریا به عنوان خلیج فارس نام برده شده است. کم کم این تسمیه از یونان و روم فراتر رفته و میان سایر ملت‌ها هم

منتشر گشت، تا جایی که عرب‌ها آن را دریای فارس، خلیج فارس، خلیج عجم و دریای عجم نامیده‌اند (اصطخری، الاقالیم: ۴۵۹).

دریای پارس، دریای عمان و خلیج فارس از کهن‌ترین دریاهایی است که انسان شناخته است. از هنگامی که بشر تاریخ‌نویسی را آغاز کرد، دریای جداکننده فلات ایران از شبه جزیره عربستان «دریای فارس» یا «خلیج فارس» بوده و در هیچ یک از این ادوار تاریخی نام دیگری به آن نهاده نشده است. در کتیبه‌ها و نوشته‌های اقوام باستانی چون ایلامی‌ها، آشوری‌ها و بابلی‌ها از خلیج فارس بارها یاد شده است. آثار تاریخی شهر ری شهر در نزدیکی بوشهر و بناهای سنگی جزیره هنگام، بیانگر تمدن دیرینه ایرانی‌ها در خلیج فارس بوده است. نام فارس و پارس از سده‌های پیش از میلاد در اسناد، مدارک و منابع تاریخی وجود دارد و با نام سرزمین مردم ایران گره خورده است. ایلامیان از هزاره سوم پیش از میلاد در جنوب و جنوب غرب ایران بزرگ‌ترین تمدن دنیای باستان را ایجاد نموده‌اند و بر خلیج فارس و جزایران به ویژه جزایر قشم، کیش، لارک، لنگه و جاسک حکم رانی داشته و از آن‌ها به عنوان راه ارتباطی برای بازرگانی با هند غربی و دره نیل استفاده می‌کرده‌اند.

تاریخ به کارگیری دو واژه خلیج فارس و خلیج فارس به زمان هخامنشیان که از سال ۵۵۰ تا سال ۳۳۰ قبل از میلاد می‌زیسته‌اند می‌رسد. کشف کتیبه‌ای از داریوش اول، پادشاه مقتدر هخامنشی به هنگام حفر کانال سوئز که عبارت «دریایی که از پارس سر می‌گیرد». بر آن نوشته شده، مؤید قدمت استعمال دیرینه دو واژه مذکور است. بیات به نقل از حمزه اصفهانی نوشته است: بحر فارس از متفرعات اقیانوس هند است و ایرانی‌ها آن را کام سیر نامند. یونانی‌ها در دوران اسکندر، خلیج فارس را (پرسرکانی تاس) به معنای خلیج فارس ذکر کرده‌اند (بیات، ۱۳۶۷: ۲۸). استرابون در آثار خود در همه جا این خلیج را خلیج فارس نام نهاده است.

حمدالله مستوفی خلیج فارس را بحرف فارس ذکر نموده است. بطلمیوس جغرافی‌دان یونانی در کتاب مجسطی از خلیج فارس به نام «پرسیکوس سینوس» یاد کرده است (بیات، ۱۳۶۷: ۲۸). نخستین بار ایرانیان در روزگار هخامنشیان، این دریا را «پارسا دریا» (دریای پارس) خوانده‌اند. در کتیبه‌هایی که از داریوش در تنگه هرمز نیز یافت شده، عبارتی پیرامون دریایی که از «پارس رود» سرچشمه می‌گرفته است به چشم می‌خورد. اشکانیان پس از پیروزی بر جانشینان اسکندر، کرانه‌های خلیج فارس را بر قلمرو خود افزودند و در برابر رومیان، از دریای پارس و بین‌النهرین پاسداری کردند

در زمان ساسانیان، شهرها، بنادر و جزایر خلیج فارس از مراکز مهم داد و ستد و پیوند بازرگانی به شمار می‌رفته است.

حکومت آل بویه در زمان عضدالدوله گسترش یافت و در تمام مدت حکومتشان، فارس و هرمزگان در قلمرو فرمانروایی آن‌ها بود. پس از دیلمیان، سلجوقیان بر منطقه خلیج فارس و دریای عمان تسلط یافتند. اتابکان فارس بر عمان، بحرین و کرانه‌ها و جزیره‌های خلیج فارس و دریای عمان دست یافتند. پرتغالی‌ها در قرن دهم بر جزایر خلیج فارس مسلط شدند و در این جزایر استحکامات نظامی ایجاد نمودند.

شاه عباس اول صفوی پس از جنگ با عثمانی‌ها نه تنها بحرین را آزاد ساخت، بلکه جزیره‌های هرمز، کیش، قشم و بندرهای جاسک، چابهار، لنگه و... را از پرتغالیان پس گرفت. نادرشاه افشار در سال ۱۱۴۹ ه. ق با بیرون راندن افغان‌ها از ایران بر تمامی کرانه‌ها و جزیره‌های شمالی و جنوبی خلیج فارس چیره شد. کریم خان زند نیز، پس از شکست دادن رقیبان خود بر سراسر جزایر و بنادر خلیج فارس، ... دست یافت.

ابو ریحان بیرونی، دانشمند بزرگ قرن پنجم هجری، در کتاب القانون المسعودی، و همچنین، در کتاب التفهیم لاوائل صناعة التنجیم و در نقشه دنیا که از وی بر جای مانده، نام دریای پارس، خلیج فارس و بحر فارس را آورده است. ابن بلخی در کتاب فارس نامه، از دریای جنوب ایران به نام بحر فارس و دریای فارس نام برده است (همان: ۹۱-۹۳).

سازمان ملل متحد نیز تاکنون نام رسمی و تغییر ناپذیر آبراه جنوبی ایران را «خلیج فارس» اعلام کرده است. روز دهم اردیبهشت ماه ۱۳۳۱ ه.ق که سال روز اخراج پرتغالی‌ها از تنگه هرمز است، به نام «روز ملی خلیج فارس» نامگذاری شده و در تقویم خورشیدی ایران به ثبت رسیده است. جزایر متعددی در خلیج فارس وجود دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: جزیره لارک در نزدیکی تنگه هرمز، جزیره هرمز در شمال لارک - که در گذشته زرون نام داشته است - جزیره قشم که بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین جزیره خلیج فارس است. امروزه جزیره قشم از نظر اقتصادی و جذب گردشگر از مراکز گردشگری خلیج فارس به شمار می‌رود. این تنگه دارای موقعیت ویژه‌ای از نظر اقتصادی و سوق الجیشی است و از طریق دریای عمان، ایران با تمام نقاط جهان در مسیر دریاها ارتباط دارد. جزیره کیش از جزایر مهم خلیج فارس و یکی از مهم‌ترین مکان‌های گردشگری و جذب گردشگر داخلی و خارجی است. تأسیسات زیر بنای صنعت گردشگری در کیش، این جزیره را به یکی از قطب‌های گردشگری منطقه در آورده است. جزایر ایرانی دیگر عبارتند از: جزیره لاوان (شیخ شعیب) و جزایر تنب کوچک و تنب بزرگ، ابو موسی، فرور. تنگه هرمز در جنوب استان هرمزگان واقع شده و دریای عمان را به خلیج فارس (دریای پارس) متصل می‌کند. نام هرمز طبق منابع تاریخی در قدیم «هورموغ» (در گویش بومی لارستانی به معنای نخل) بوده است. این واژه از ترکیب هور+ موغ (موغستان) به معنای آبراهه موغستان (ایالت قدیم جنوب ایران یا میناب کنونی) ساخته شده است. برخی نیز، کلمه هرمز (هورمز) را برگرفته از لغت اهورامزدا می‌دانند. عمق تنگه هرمز به دلیل شیب

تند کف آن از قسمت شمال به جنوب متغیر است؛ به طوری که در نزدیکی جزیره لارک، حدود ۳۶ متر و در ساحل جنوبی نزدیک شبه جزیره مسندم ۱۸۰ متر است. عرض این تنگه در کم‌ترین فاصله ۳۴ کیلومتر می‌باشد (محمودیان، ۱۳۹۰: ۵۰). تنگه هرمزی یکی از حساس‌ترین و حیاتی‌ترین گذرگاه‌های آبی عصر حاضر در قلمرو سیاسی استان هرمزگان قرار دارد. این تنگه هلالی شکل ۱۸۷ کیلومتر درازا دارد. هم‌چنین، تعدادی جزیره کوچک و بزرگ به نام‌های ابوموسی، بنی فرور، تنب بزرگ، تنب کوچک، سیری، شتور، کیش، قشم، لاوان، لارک، هرمز، هندورابی و هنگام در محدوده آب‌های ساحلی این استان قرار دارند (محمودیان، ۱۳۹۰: ۳۰۵-۳۰۴).

مدیر مسئول

دکتر حبیب‌الله محمودیان